

Fodor Pál: Megnyitó

**a „Nemzet emlékezete. A magyar történelem mérföldkövei”
című kiállításon, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. augusztus 24.**

Tisztelt miniszterelnök-helyettes úr, főigazgató úr, kormánybiztos úr, hölgyeim és uraim!

Amikor megkaptam a kiállítás megnyitására szóló megtisztelő felkérést, és hozzá a munkaanyagot, azon kezdtem el gondolkodni, hogy milyen gondolati szála lehetne ezt az ezerszáz évet átfogó anyagot ráfűzni és az önök figyelmébe ajánlani. De nem kellett sokat töprengenem, szinte magától kínálkozott az a négy elem, amely így vagy úgy ott van az összes kiállított dokumentumban vagy mögötte: Szent István, mindennek az eredője, a Szent Korona és a Szent Koronatan, a Szent István-i magyar állam és az állam (a nemzetállam) mint olyan, s végül az a valami, amit a reformkori nagyszerű magyar nemzedék „alkotmányos öngazgatás”-nak, mai közkeletű nevén szuverenitásnak nevezett. Szemere Bertalan, amikor Kossuth utasítását figyelmen kívül hagyva néhány megbízható embere segítségével Orsovánál elásta a Szent Koronát és a koronázási ékszereket, ugyanezt a kifejezést használta: addig maradjon a korona elrejtve, amíg az országban helyre nem áll az „alkotmányos öngazgatás”. Ezekről szeretném megosztani önökkel néhány gondolatomat. De előtte még egy dolog előljáróban: Milán Kundera, az ismert cseh író, egyik eszmefuttatásában a zene történetét két félidőre osztotta: szerinte az első Bach-choal ért véget, a második a bécsi klasszikusokkal kezdődött, s a kettő nagyon más. A magyar történelem is két, nagyon eltérő félidőre osztható: az elsőben nagyjából azt tettük, amit akartunk, az 1526-tal kezdődő másodikban azonban inkább csak azt, amit lehetett, s nem azt, amit szerettünk volna. A váltást vagy inkább törést nagy erővel fejezi ki egy 1526 őszén történt esemény: Pozsonyban, Ferdinánd király udvarában összetörték a királyi pecsétet (amire Brodarics István itt kiállított levelében is utal), szimbolikusan is véget vetve a dicsőséges első ötszáz évnek.

Engedjék meg, hogy először összefoglaljam, hogy miben is áll szerintem Szent István jelentősége – annál is inkább, hiszen ez a kiállítás az ő ünnepéhez kapcsolódva nyílik meg.

Amikor átvette a kormányrudat apjától, az ország nehéz helyzetben volt. Ebben az országban akkoriban számtalan népcsoport, vallás és nyelv élt egymás mellett. Politikailag is megosztottság uralkodott, hiszen az Árpádok dinasztiája csak a Dunántúlra és a Felvidékre terjesztette ki hatalmát, a Kárpát-medence többi részét önálló törzsi fejedelemségek, ún. „országok” (országok) foglalták el. Külpolitikailag sem volt rózsás a helyzet, hiszen a Kárpát-medencei magyarság két szomszédos nagyhatalom: a Bizánci és a Német-római Birodalom közé szorult, amelyek éppen ekkor szövetkeztek a magyarság megregulázására. De ezent túl egész Európában hallatlan jelentőségű változások indultak el. Az Európa peremén feltűnt népek: svédek, norvégok, oroszok, lengyelek, csehek sorra hozzáfogtak a maguk államának megszervezéséhez, sorra vették fel a kereszténységet. Kezdték kialakulni a mai Európa körvonalai. Ma már tudjuk, hogy amelyik nép nem tette meg a szükséges lépéseket, s nem kapcsolódott be e változásokba, az örökre eltűnt a történelem süllyesztőjében. Szent István jól megértette ezt, s ezért történt, hogy 1000–1001 táján III. Ottó német császár és Szilveszter pápa egyetértésével bevezette népét és országát az európai államok közösségébe. Ezzel párhuzamosan leverte a belső „országokat”, s helyettük egyetlen országot hozott létre; ezzel páratlan tettet hajtott végre, hiszen több száz év, a hunok óta először került egy fő, egy dinasztia uralma alá a Kárpát-medence. S ami még fontosabb: mindezt úgy tette meg, hogy ő volt az egyetlen az új európai uralkodók között, aki megőrizte dinasztiája és országa függetlenségét, s az új Magyarországot azonnal Európa elit klubjába léptette be: rangban Franciaország, Anglia és a német császárság mellé kerültünk. Magyarország és a magyar nép hatalmasat nyert ezzel a belepéssel, de a Nyugat is sokat kapott cserébe: az Occidens határai a Kárpátok keleti vonulataiig terjedtek ki, s Magyarország Európa védfala lett a keletről jövő támadásokkal szemben.

A Szent István-i Magyarország Európa-szerte irigyelt, vonzó ország lett. Az itt ülők nyilván mind kívülről tudják az Intelmek híres sorait, amelyek arról

szólnak, hogy az egynyelvű ország gyenge és esendő. Magyarország valóban a betelepülők célországa volt majd ezer esztendőn át. Biztosan nem jöttek volna ennyien, ha nem lett volna élhető, barátságos ország. Azért is jöttek a bevándorlók, mert itt hallatlan bőség volt: miközben Nyugaton a parasztság zömmel gabonát, kenyeret evett, a magyar paraszt étrendjén mindig ott volt hús. Azt írják az utazók, hogy itt a vizekben több volt a hal, mint a víz. Ebben az országban ezer éven át szokatlan olcsóság uralkodott. A sötét középkornak mondott időszakban az állítólag kizsákmányoló állam és feudális urak a parasztság jövedelmének 20-30%-át vették el adóba – csak irigykedni tudunk rájuk. Ebben az országban ismeretlen volt a vallási türelmetlenség. Ebben az országban – szemben a „példaadó” nyugati államokkal – soha nem tört ki vallásháború, miközben ott évszázadokon át öldösték egymást a felekezetek. Ebben az országban protestáns gazdatisztek szolgálhattak a katolikus főurak és főpapok udvaraiban, miközben Angliában katolikus ember a 19. századig nem kaphatott állami kinevezést.

A Szent István-i birodalom nagyon összetett politikusi osztálya a legnagyobb mértékben befogadó volt. Márai Sándor írja őseiről az *Egy polgár vallomásaiban*, hogy Szászföldről jöttek Magyarországra a Habsburgokat szolgálni, de „ezek az inspektorok, konziliáriusok, bányaigazgatók és hasonlóak a múlt század elején már magyarul leveleztek, amikor a magyar úri családok még németül és latinul írtak. Ez a bevándorolt nemzetség magyarul beszélt és érzett.” Mikszáth Kálmán, akinél jobban kevesen ismerték a magyar nemesség világát, sokat foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy miért, honnan ez a vonzerő? A következő magyarázatot adta rá: „Mert a magyar nemesség bölcs politikai intézmény volt a maga idejében. Az volt a vérgyűjtő medence. Ha valaki tekintélyre tett szert bármely téren, vagy valamely tőkét összegyűjtött, akár szellemi, akár anyagi, ami erőt reprezentál, lett legyen az oláh, vagy német, rögtön bevették a sáncok közé, hogy ami erő van, az belül legyen. Azért bírt ez a nemzet oly sokáig fennmaradni. Mert, aki künn valamit tehetett volna ellene, azt ölbe vitték be maguk közé. Künn a gyöngeség, a tehetetlenség maradt. Bölcsök voltak ezek a mi öregeink, meg kell adni. És ne köpdössetek, kérlek, ti demokraták, azokra a megfakult, megvedlett öreg

címerekre. Mert ereklyék. Ezekből az apró címerekből volt rakva az a barikád, mely biztosítja annak a nagy, szent címernek a sérthetetlenségét, melynek négy ezüst pólyájában, a folyamaiban ti reméltek egykor halászni s hármassal halmára odaálmodjátok a szabadkőművesi vakolókanalat. A magyar nemesség nem volt pusztán, rideg fal, mely elkülönzi a kiváltságos osztályt a néptől. Kapu volt rajta, nagy, széles ívvel, hogy minden érdem beférjen rajta.”

A Szent István-i ország és állam azonban nemcsak vonzó és toleráns volt, hanem mindig féltékenyen őrizte önállóságát – még akkor is, amikor már régen nem az Árpádok uralkodtak benne. Egy jelképes példa: az Árpádok után jött idegen uralkodóházak királyaitól a magyar vezető réteg elvárta, hogy megtanuljanak magyarul. Ez történt Zsigmond királlyal is, aki németként érkezett, és szívében magyarként halt meg. Még a Habsburgok is féltékenyen őrizték a magyar királyi címet és címereket, a koronát stb., s mint nemrégiben kiderült, még a középkori magyar királyi asztali szokásokat is – egészen a 19. századig. Ebben az államban az volt a jó, hogy amikor a legerősebb, legműködőképesebb volt, akkor is hagyta élni a maga polgárait.

A 20. századi magyar történelem legnagyobb bajai talán éppen abból fakadtak, hogy nagyon sokan és sikeresen igyekeztek megsemmisíteni a Szent István-i örökség mindkét részét: a kedélyes, élhető országot és a jól működő államot. Olykor tömegek számára tették pokollá itt az életet, az államot pedig kétféleképpen próbálták aláásni: vagy elviselhetetlenül erőssé, zsarnokivá tették, vagy teljesen hatástalanították, használhatatlanná tették, épp akkor, amikor a legnagyobb szükség lett volna rá.

És most engedjenek meg egy kis kitérőt az állam problematikájára. Természetesen nem állítható, hogy népek csak akkor létezhetnek és maradhatnak fenn, ha rendelkeznek saját állammal (mint a zsidók, kurdok stb. példája is mutatja). De az állítható, hogy csak azok a népek voltak képesek érdekeiket hatékonyan megvédeni s fontos szerepet játszani nemzetközi szinten, amelyek erős állammal rendelkeztek, vagyis megvolt az „önkormányzatuk”, a szuverenitásuk. Egy nép létezése és a saját állama közötti kapcsolatot egyébként már a régi népek is észrevették és világosan megfogalmazták. A közép-ázsiai

türkök, akikkel szegről-végről rokonok vagyunk, és akik hatalmas birodalmat hoztak létre a 6–8. században, híres orhoni felirataikban világosan leírták, hogy az a nép, amelyiknek nincs saját hatalomszervezete, uralkodója (kagánja), az nem is létezik, csak mások szolgája lehet, s azzal a többiek azt tehetnek, amit csak akarnak. Hasonló gondolatokat találunk a Szentírásban is. Sámuel első könyvének 8. részében arról esik szó, hogy az izraeliták szóvá tették Sámuelnek, miért nincs királyuk, mint a többi népnek. Sámuel először ellenállt a nép követelésének, de miután az Úr véleményét kérte, engedett neki. Ugyanakkor tolmácsolta neki az Úr szavait, amelyek kendőzetlenül tárták fel a saját állammal, a királysággal járó bajokat: „Ez a lesz a királynak joga – mondta –, aki uralkodni fog fölöttetek: Fiaitokat elveszi, harci kocsijaihoz meg lovasaihoz osztja be őket, és futnak harci kocsija előtt. Parancsnokká teszi őket ezer ember felett, és parancsnokká ötven ember felett. Velük szántatja szántóföldjét, és velük végezteti aratását, velük készítteti a hadifölszerelését és a harci kocsit fölszerelését. Leányaitokat is elviszi kenőcskészítőknek, szakácsnőknek és sütőnőknek. Legjobb szántóföldjeiteket, szőlőiteket és olajfa-kertjeiteket elveszi, és hivatalnokainak adja. Vetéseitekből és szőlőitekből tizedet szed, és udvari embereinek meg hivatalnokainak adja. Szolgáitokat és szolgálóitokat, legszebb ifjaitokat, még a samaraitokat is elveszi, és a maga munkáját végezteti velük. Nyájaitokból tizedet szed, ti pedig a szolgáló lesztek. Akkor majd panaszkodtok királyotok miatt, akit választottatok, de akkor már nem válaszol az Úr. A nép azonban nem akart Sámuel szavára hallgatni, hanem ezt mondták neki: Mégis legyen királyunk! Olyanok akarunk lenni, mint minden más nép: királyunk bíraskodjék fölöttünk, ő vonuljon előttünk, és vezesse harcainkat!” Azért gyönyörű ez a szöveg, mert nagyon őszinte. Kíméletlenül feltárja, hogy egy államot fenntartani áldozatot, lemondást követel, olykor a szabadság megkurtítását jelenti, de egy nép csak akkor teljesezhet ki igazán, maradhat fenn, akkor lehet olyan, mint a többi, ha meghozza ezt az áldozatot.

Visszatérve Szent Istvánra: sajnálatos módon nem ismerjük valódi arcát, nincs korabeli forrás, amely hitelesen tájékoztatna róla. De a későbbiek ismeretében nyugodtan tekinthetjük a magyar kreativitás jelképének, a magyar államférfi ideáltípusának. Ő a ma lassan egyetlen fokmérővé váló siker mércéje szerint is

egyedülálló teljesítményt nyújtott. Ki mondhatná el magáról, hogy műve már 1100 éve fennáll? Ráadásul ő úgy változott és úgy változtatott, hogy minden újat a megőrizhető régi megtartásával vezetett be. Ahogy saját maga vallotta: a görögöket nem lehet latin, a latinokat nem lehet görög módra kormányozni. S bár az államszervezéskor számos idegen intézményt ültetett át magyar földre, ezt mindig az itteni viszonyok, hagyományok figyelembe vételével tette.

De ami a legfontosabb: a nagy stratégiai kérdésekben mindig jól döntött. A nomád kalandozó életforma helyett a letelepedett életmódot választotta, s ezzel elérte, hogy a szomszédos hatalmak ne akarjanak megsemmisíteni bennünket. A sokfejűség helyett az egyfejűséget választotta, és így elérte, hogy a Magyar Királyság a nyugati világ egyik legstabilabb politikai képződménye lett. A pogányság helyett a kereszténységet választotta; a latin és a görög (ortodox) kereszténység közül a latint választotta, s ezzel lehetővé tette, hogy Magyarország részese lehessen a folytonos európai reneszánszoknak. Ugyanakkor az ortodox világ iránti nyitottsággal (ennek szép bizonyítéka a kiállítás első dokumentuma, a veszprémvölgyi kiváltságlevél), azt is örökül hagyta utódainak, hogy Magyarország híd, közvetítő legyen a kereszténység két ága között. Ugyanezt fejezi ki a Szent Korona is, amely ugyan jól ismert módon nem tőle származik, de a nevével összefonódva a folytonos államiság és az „államtest”, s egyúttal a magyar szuverenitás páratlanul szilárd szimbólumává, megtestesítőjévé vált. Aligha véletlen, hogy az először 1256-ban „szent”-nek nevezett korona hamarosan a király személyétől függetlenített, elvont hatalom fogalmát is kezdte kifejezni, s vált az alkotmányos kormányzás alapzatává a 15. század elejétől (ez a fontosság tükröződik Mátyás 1464. évi, itt kiállított dekrétumában, amelyben a Szent Korona különleges őrzését rendelte el). Minthogy az sem véletlen, hogy ez a középkorban gyökerező szimbolikus állam- és szuverenitás-eszme, a Szent Korona-tan, akkor erősödött meg és épült be igen mélyen a magyar lelkekbe, amikor a 16–17. században a magyar „önkormányzatot” a legsúlyosabb támadások és károk érték. Olykor, mint 1526 után, ez a szuverenitás-igény még tévutakra is vitte az ország egyes politikai erőit, amikor rossz, káros szövetségeket kötöttek a legnagyobb ellenséggel, a törökkel (ezt a dilemmát világítja meg elemi

erővel a kiállításon szereplő Brodarics-levél). De még ezekben a nehéz időkben is képes volt a józanabb magyar elit olyan „kiegyezéseket” kötni (1606–1608, 1711, 1723), amelyek ha a függetlenséget nem is, a korlátozott szuverenitást biztosították, még akkor is, ha a török miatt megtört egységet teljességében nem tudták helyreállítani (erről tanúskodik az 1765. évi Mária Terézia-féle oklevél Erdély különállásáról). Az „alkotmányosság”, a „törvényesség” pedig a kiállítás egyik ékessége, az 1222-es Aranybulla (de akár a Szent István-i Intelmek) óta olyannyira beépült a magyar gondolkodásba, hogy a magyar politikai elit még a forradalmait is úgy vívta meg (mint 1848-ban), hogy közben kínosan ügyelt a törvényesség betartására. Ezért gondolta a többség akkoriban, ’48 tavaszán, hogy a valódi forradalom nem március 15-én, hanem az április 11-én szentesített 31 törvénycikk révén zajlott le, hiszen ezek vetették meg a jogi alapjait az új, polgári Magyarországnak és az Erdéllyel való egyesülésnek. S fegyverhez csak akkor nyúltak, amikor Bécs erővel tört rájuk (ezért kerültek be jogosan az áprilisi törvények az itteni anyagba). De aztán megint képesek lettek a korábban már sokat gyakorolt kiegyezésre (ld. az 1867. évi törvényeket), ami aztán a nagyrészt visszanyert „önrendelkezés” révén elhozta Magyarország egyik leglátványosabb gyarapodási korszakát.

A legnagyobb bajok a 20. században következtek be, amikor a Szent Korona egysége ismét megtört, mint a 16. században (ld. a trianoni szerződést). Még súlyosabbá vált a helyzet a második világháborús vereség nyomán, amikor a magyarság kívülről ránk oktrojált vezetői lélekben is szakítottak az ezeréves hagyománnyal, a Szent István-i eszmével, és a keleti despotizmusnak behódolva feladták mind az alkotmányosság, mind az önrendelkezés elvét (erről tanúskodik az itt kiállított 1945. és 1957. évi dokumentum). 1990-ben azonban sikerült ezen a tetszhalott állapoton túljutni (ld. az Antall-kormány megalakulásáról szóló jegyzőkönyvet) és az „alkotmányos önkormányzat” visszavételét szimbolikusan is kifejezésre juttatni augusztus 20. legfőbb nemzeti és állami ünneppé nyilvánításával, a Szent Korona és a Szentjobb jogaiba való visszahelyezésével. Összezsugorodva, megtépve, megtörten (ahogy az említett 1526. évi pecsétörés is kifejezi), de ismét megadatott a lehetőség, hogy Szent István országa legyünk. Az

a feladatunk, és nyilván a kiállítás is ezt a célt szolgálja, hogy az itt látható dokumentumokból is leszűrhető tanulságokkal felvértezve megerősítsük magyar identitásunkat, elkötelezettségünket, és – ha területileg nem is, de – lélekben próbáljunk felnőni Szent István örökségéhez, hagyatékához, s ne engedjünk se az alkotmányosságból, se az önkormányzatból, vagyis a magyar külső és belső szuverenitásból.

Ezekkel a gondolatokkal ajánlom szíves figyelmükbe ezt a nagyszerű kiállítást, és köszönöm megtisztelő figyelmüket.